

Kies.

DR. GOJMIR KREK

398.332.24 (=81) : 481-541.4

K r e s.

Vsakdo, ki je globlje mislil o slovanskej starodavnosti ali vsaj pregledal, kar se je o njej treznega pisalo, se je kmalu prepričal, da ga ni v njej oddelka tako neobdelanega kakor je bajeslovje in kar je z njim v najožej dotiki. Nimamo jih častitljivih starih spomenikov po primeru indijskih Ved ali skandinavske Edde, a kar je še hujše, še pisatelj ni, ki bi nam, kakor Tacit o Germanih, mogli razkriti v idealnem svitu obraz notranjega in vunanjega življenja naših pradedov. Še tista mrvica poročil, ki je raztrošena po spisih raznih zapadno-evropskih neslovanskih letopiscih, je večkrat prav dvomljive vrednosti, kajti pisala jo je le redkokrat nepristranska roka in nikdar ne z namenom slovanstvo v resnici pokazati, kakovo je. A še domači pisatelji, kakor n. pr. takozvani ruski Nestor, so o Slovanih poganih govoreč gledali ná-nje s stališča svojega verskega dogmatizma in njihova poročila nam večjidel tam najmanje ugajajo, kjer bi jih najbolje potrebovali. Ki nam tedaj razkrivaš prvotno življenje naših prednikov, ali nisi krvavo čutil te nezgode ter gledal na levo in desno, kje bi bilo najti drugih kriterij, kolikor toliko pripravnih, nadomestiti praznino osobito srednjedobnih pisarjev? Našel si jih gotovo in ne pičlo število ter med drugimi tudi v raznih običajih, katerih se držimo še sinovi, dasi je nad tisočletje vtonolo v preteklost, odkar je krščanstvo posijalo tudi pred naš prag. In med take običaje smemo šteti naš kres (točniše krê s, ker ima staroslov. к р ѣ с њ), kteremu je v bajeslovnem koledarji odmenjen še danes večer pred sv. Ivanom krstnikom, a ne le pri nas Slovencih, ampak tudi pri bratih nam Hrvatih (kres, kris) in Srbih (kries) ter z drugim imenom v široširnem slovanstvu in še daleč čez meje njegove.

Pri nas zažigajo tà večer ognje po gorah in holmih, t. j. kurijo kres. „Po nekterih krajih pojó in plešejo okoli kresa, po drugih mladi ljudje čez ogenj skačejo in starci jim po skoku vsled starih vraž prorokujejo srečno ali nesrečno življenje. Tudi je med Slovenci šega; po katerj úgastle utrinke in ogorke od kresnega ognja ali nektera zelišča utikajo v streho in pravijo, da se tako varuje pogor od hiše. Drugi običaj je navaden, po kterem nastiljajo kresno noč tlà po hiši in veži z zeleno praprotjo, češ, da bode prišel sv. Janez kresnik prenočit in bode odvrnil od hiše za tisto leto vsako nesrečo, pretečo po ognji“. Slovenski glasnik, zv. XI. str. 182. Ako temu še pristavimo, da drugod (posebno na slovenskem Koroškem) spuščajo ali so vsaj še v početku našega stoletja spuščali ognjena kolesa z gorá (prim. Sartori Neueste Reise durch Oesterreich etc.

Wien 1811, II. 349, 350) je menda vse poglavitno povedano, kar označuje kresni svetek pri nas. Izvzemši kotanje gorečih koles se z vsem drugim skladajo hrvatski in srbski običaji popolnoma¹, a osvetijo tudi naše v marsičem, ohranivši več starinskega in tipičnega. K slednjemu prištevam, da se v Hrvatih in Srbih o tej priliki pojó pesni uprav svečanosti svojstvene, kar velja tudi za skoro vsa druga slovanska plemena, v prvej vrsti za Maloruse². Pri nas pa se danes sploh le popeva, a da bi se pevale pesni samo tej svetkovini namenjene, mi ni znano in se mi tudi ni posrečilo po spomenicih ustnega slovstva prepričati se, da se motim. Sicer je tudi drugod ušlo marsikaj med to blago, kar je nekdanj težko da imelo tam svoje pravo, — ali ako tudi vse to odštejemo, ostane še precej, kar stoji s kresom in samo s tem v najožjej zvezi. Dasi je dalje mnogo teh ritualnih pesnij prav nejasnih za nas, vendar jih tudi ni malo, ki živo svedočijo, da je bila pesen bistven del praznika. — Mimogredé naj tudi povem, da ima pri nas zgoli praproto nekoliko symbolike pri tem običaji, drugim Slovanom pa rabi cela vrsta zelišč, kojih ima nekoliko čarovno moč v obče, druga pa uplivajo le na ljudi in živali, vzlasti z ozirom na bolezni in nekoliko zopet gledé mladeniške in devičje bodočnosti³. — Kako je s kresom v Bolgarih nismo še danes dosta podučeni, ker je njihovo slovstvo še več ko pri nas pozabljalo na tradicionalne narodne proizvode; toliko se pa da (iz zbornikov bratov Miladinovih, Karavelova in Čolakova) povzeti, da smo si južni Slovani tudi tó povsem sorodni.

Kakor južnim znan je kres tudi severnim in zapadnim Slovanom in se skladajo isto tako njihove šege z našimi. Kar je

¹ Primeri m. dr. Ilić Národní slavonski običaji, u Zagrebu 1846, str. 154 in sl.; Vuk Stefan. Kar. Srpski rječnik, u Beču 1857 s. v. Ivanj dan, krijes; idem Život i običaji národa srpskoga, u Beču 1867, st. 67, 68; Milojević Pesme i običaji ukupnog národa srpskog, u Beogradu 1869, I. 1—12; na slednje mnogobrojne pesni se pa ni brezpogojno ozirati, ker niso prava národna lastnina, ampak često gola amplifikacija národnih motivov, kakor sem že v svojem spisu „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, pg. 320, 321“ skušal dokazati.

² Gl. posebno Trudy etnogr.-statist. ekspedicii v zapadno-russkij kraj; jugozapadnyj otděl, st. Peterburg 187, III. 199—223. — Enkrat za vselej naj povem, da se pri transkripciji ruske pisave držim ruskega pravopisa a ne izgovora, samo da v konci besed kot nepotrebno znamenje izpuščam.

³ Tereščenko v delu „Byt russkago naroda“ ima neki v 5. zvezku str. 87—95 celo vrsto tacih zelišč naštetih in popisanih. Knjiga mi uprav zdaj ni pri roki ali toliko lahko povém od poprej, da jo je treba z veliko previdnostjo rabiti, ker pisatelj često ni zanesljiv v svojih poročilih. — Nekoliko teh zelišč je naštetih tudi v Hanuševem spisu: Bájeslovnyj kalendár slovanský, v Praze 1860, str. 182, 183 in se vè da v Afanasjeva velikem delu „Poetič. vozr. Slavjan“ na dotičnih mestih.

nam kres, je Rusom kupalo¹, Poljakom² in Čehom (v širjem smislu, t. j. Čehom, Moravanom in Slovakom) sobotka³. Lužičani ali Sorbi imenujejo to slavje tudi sobotka in tudi oni opravljajo tà večer obrede, ki se od drugih slovanskih ne razlikujejo. Natančnejšega nam izvirniki o tem ne vedó ali nočejo povedati, ali toliko se pa dá povzeti, da ima obilica rastlin pri tej svetkovini posebno veljavo⁴.

Načela sočasne mythologične znanosti nam velé pogledati črez meje slovanske in povprašati, ali nimajo razven nas še drugod kaj našemu kresu, kupalu ali sobotki podobnega. Pot, po katerem nam je hoditi, je isti, po katerem hodi primerjalno jezikoznanstvo, samo da bajeslovna veda ne omeji svojih preiskovanj na národe, po jeziku sorodne, kajti sorodnost mythov je često neprimerno širja od sorodnosti jezikov. — Odveč bi bilo na tem mestu spuščati se v podrobnosti, in zadostuje, ako povemo, da imajo ali so imeli ne le Litvani in Lotovci, ampak tudi Germani in Kelti ter romanski národí svetkovino čisto našemu kresu podobno. Da se v tem sklađajo z nami celó nekteri narodi in narodiči velikega turanskega debla, omenjamo ravno tako le mimogredoč, kakor nas ne zanima odveč, da imajo nekaj podobnega izhodna ljudstva, osobito Semiti. Večje vrednosti pa je, kar se nam poroča v tem oziru o Thrakih, Rimljanih in Grkih, in se bomo kasneje kolikor toliko mogli uspešno ná-nje opirati, ker hodijo v nekem važnem vprašanji v poštev.

¹ Glej: Snegirëv Russk. prostonarodn. prazdniki, IV. 18—50; Sacharov Skazanija russkago naroda, II. 7. oddelek str. 37—41; Trudy etnogr.-statist. ekspedicii, III. 193 in sl. — Prvo letopisno vest o tem prazniku lahko berete v zborniku: Polnoe sobran. russk. létopisej, izd. archeogr. komissieju, II. 257 in IV. 279.

² Golębiowski Gry i zabawy, w Warszawie 1831, str. 294—303. Najbolj zanesljivi izvirnik je zdaj Kolbergovo še ne dovršeno delo „Lud, Warszawa oziroma Kraków 1865—1876“, dozđaj 10 prav obsežnih zvezkov; o našem predmetu na raznih mestih.

³ Reinsberg-Düringsfeld Festkalender aus Böhmen, Prag 1864, str. 313 do 320; Jan Kollár Národní zpiewanky, w Budině 1834, I. 16—18 in 424—429; Sbornik slovenských národních písní, povesti, prisloví, porekádíel, hádok, hier, obyčájov a povier vydává Matica slovenska, vo Viedni 1870, I. 199—201. Magjarska nestrpljivost je kriva, da ta zbornik ni došel črez 2. zvezka prvo polovico. Dalje: Dobšinský Prostonárodní obyčaje, poverý a hry slovenské, Turč. sv. Martin 1880 str. 163 in sl.; K. Jar. Erben Prostonárodní česke písně a říkadla, v Praze 1864 str. 79, 80. Marsikaj se na različnih mestih nahaja v izvrstnem zborniku „Národní pohádky, písně, hry a obyčaje vydává spolek Slavia v Praze“, do zdaj 15 zvezkov. Česka vseučiliščna mladež je s tem še ne končaním delom storila veliko uslugo narodu in učenosti; naj bi jo drugod posnemali.

⁴ Smoler a Haupt Pjesnički horných a delnich ųušických Serbow, Grymi 1841, II. 224; W. von Schulenburg Wendische Volkssagen und Gebräuche aus dem Spree-wald, Leipzig 1880, str. 254; Veckenstedt Wendische Sagen, Märchen und Gebräuche, Graz 1880, str. 452—454.

To važno vprašanje pa je: ali ne izvira kres in vse, kar je z njim, iz krščanskih idej in naredeb? Res se le-té tako strinjajo z onim, da se je trdilo in se še danes večkrat trdi, da nam v kresu ni nič starinsko bajeslovnega iskati, marveč je cerkev dala hoté ali nehoté povod šegi, ki je s časoma dobila nekako posvetno lice. Prav tako pravijo, da podobna prikazen, ki je najbolj plastično v srbskem badnjaku (bolg. bzdnik) označena in se po crkvenem letu o božiči obhaja, nima toliko v slovanskem starinstvu, kakor crkvenih obredih svoje korenine. Ne smatram si za dolžnost določil crkvenih posebe tukaj navajati, ker so itak vsakemu čitatelju znane, a vprašanju, ali je tû res kaj izposojenega, se ni nikakor mogoče ogniti, — saj je od tega se vé da odvisno, ali smemo sploh še o kresu in badnjaku v bajeslovnem smislu govoriti. O slednjem sem že na drugem mestu obširniše govoril (op. cit. 196—203), omenivši poleg drugega, da je solarnega početka in da je krščanstvo božič še le v četrtem stoletju upeljalo, ki je od tačas zaznamljal rojstvo Kristovo v nasprotju diei natali solis invicti. O kresu naj pa naslednje vrstice povedó, kaj o njem mislim.

Najprej o besedi, potem o stvari. Beseda je najbrže prva uplivala na one, ki iščejo v kresu drugo, nego iščem in nahajam jaz in z mano vred drugi. Kres in krstnik sta si tako blizu po glasu, mislijo nekteri, da je gotovo bil slednji oče prvemu. Zató tudi nekteri pišejo zdaj tako zdaj drugače, misleč, da kresnik in krstnik ali kerstnik je vse eno. Poglejmo, ali je res? Staroslovenščina nam utegne to najhitreje razjasniti, povprašajmo jo tedaj. Krstnik baptista kaže na glagol krъstiti baptizare (na hrъstiti se nam tû ni treba sklicavati) in ta na krъstъ, kar je zopet naš krst, rus. krest, č. křest, pol. krzest ali z razločkom, da pomenja novoslov. beseda baptismata, stara pa tega nikoli, ampak ali Chistus ali crux. V Pannoniji se je vsled nemško-latinskega crkvenega upliva izcimil samo za pomén crux križъ, ki se da še najlažje iz starovisokon. chriuze, chruice razlagati, ker bi iz crux neposrednje bilo moralo po jezikovnih zakonih postati *kružъ¹. Za christianus staroslov. krъstijanъ, krъstijaninъ imamo kršćan, kriščan in kristjan, — vse od krъstъ v pomenu Chistus, kar se nekoliko že iz tega more posneti, da besede *križaninъ (= christianus) ali temu podobne v starem jeziku ne nahajamo. S tem se ujema starovisokon. (crist, christ = Chistus in christāni, cristāni = christianus, a

¹ Zvezdica pred besedo zaznamlja, da take besede ni v jeziku. — Časi pa lahko po načelih primerjalnega jezikoznanstva povemo, kako se je utegnola ta ali ona neohranjena beseda glasiti, in tudi za ta slučaj bodemo, kolikorkrat bode trebalo, rabili isto znamenje, v znanstvenih spisih že zdavna navadno.

od 16. stoletja rabi nemščini, kar je čudno, christ (vsaj v nom. sing.) za oboje in je tedaj n. pr. ich bin ein Christ prav za prav sum christianus, pa tudi sum Christus. Prim. Grimm Deutsches Wörterbuch II. 619. Opiraje se na srb. pokrstiti (po Vuku zum Christen machen) jemlje Miklošič (Die christl. Terminologie in den slavischen Sprachen, Wien 1875, str. 29) za staroslov. krъstiti isti pomen, in nam je iz enakega razloga trditi, da tudi naše besede krstnik prvotni pomen ni bil drug. Glavno pri vsem tem pa je, da krstnik kakor vse druge v predstoječem navedene besede niso domača lastnina, ampak kakor toliko drugih pótém krščanstva v jezik zasejane in do danes v njem ohranjene.

Ali velja isto o kresu? Rodovnik njegov zgoli po pisмениh spomenikih sodeč ni star ali dosti ima jezikovni zaklad besed, ki tudi nimajo v staroslovenščini ne sledú ne tirú, a nam vendar na njihovej starini ni dvomiti. Ne prej nego v 16. stoletji v prologu srbske recenzije nahajamo krěsz (staroslov. krěszъ) oziroma krěsiny (pl. fem.) v pomenu solstitium; neki starejši a tudi ne staroslovanski spis pozná krěszъ, a njemu je = mutatio temporum — in to je vse, kar nam slovarji nudijo. Prim. Miklošič Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum s. v.; Vostokov Slovar cerkovno-slavj. jazyka, Peterb. 1858 s. v. Od glagolov spada le-sem *krъsnati v vъskrъsnati *ἐγείρεσθαι* in krěsiti *ἐγείρειν* (hristosu jedinomu jestъ krěsiti. Budilovič XIII. slov Grigorija bogoslova, Peterb. 1875, 276b). V starem jeziku so tudi vse iz vъskrъsnati ali vъskrěsiti izpeljane besede zgoli krščanskega smisla: vъskrěsenije vstajenje in vъskrěšenije vzbujenje, scil. od mrtvih.

Da tà pomén ni prvotni, nam pričajo sedanji jeziki slovanski. V slovenskem imamo že pri Habeliči: kresiti scintillare, kresati ignem excutere, kresavka „červ ki se v noči sveti“ cicindela, cincindela, noctiluca, kresalo ignitabulum, igniarium, kres ignis festivus (Dict. s. vv.). Poleg kresavka je bolj navadno kresnica (lampyris noctiluca ali scarabaeus solstitialis) za žuželke v Nemeih Johanniswürmchen, Johannisfünkchen, Johannisgleimchen (od glimmen) imenovane, „ki v toplih poletnih večerih sosebo o kresu kakor žareče iskre okoli letajo ali pa kakor tleče oglje po travi in grmovji ležó“. Pokorný-Erjavec Prirodopis živalstva 164. Za mesec junij je še pred kratkim bil lokalno v navadi izraz kresnik, kar po smislu odgovarja irskemu mi-na-bealtine t. j. ognjeni mesec¹. Ali ima kresnica senecio vulgaris, Kreuzkraut tudi tù mesto, si ne upam odločiti; bolj se mi pa zdi, da je kar analogično osnovana po besedi kres, oziroma kreš, kreša (bolg., srb., hrv. in

¹ Več enakega se nahaja v vsakem večem slovenskem slovarji; prim. n. pr. Janežičev slov.-nemški slovar, 2. natasa s. v. kres, na koji samo opozorim, ker bi bilo od več vse tù navajati.

rus. kres, čes. křes, lot. kresse) = nasturtium in lepidium in tedaj tuja. Nemci imajo kresse, stvnem. cresso, chresso, Danci karse, Švedi krasse, Vlahi crescione (od tod lajlažje naš in hrvatski kreš, kreša), Francozi cresson in v srednjej latinščini je crisonium. Nekteri pravijo, da je vse iz latinskega crescere (gl. Diez Vergl. Wörterbuch der roman. Sprachen I. 145; Brachet Dict. etymol. de la langue française s. v. cresson), ker te rastline neki sila hitro rastó, drugi pa (gl. Weigand Deutsches Wörterbuch I. 638) nemškej besedi prisojajo domovinstvo trdeč, da je od glagola chrēsān serpere, repere, kar se mi zdi iz več razlogov manj verjetno. Bodí si pa tako ali drugače, toliko bi trdil, da so naše dotične besede, kakor drugih slovanskih národov, najbrže brez izjeme tuje in se tedaj pri svojem preiskovanji ne bomo ná-nje ozirali.

A vrnimo se zopet k predmetu. V hrvaščini in srbščini nahajamo kres, kris (dies solstitialis pri Marutići), krijes ignis festivus ad quem saltus nocturni fieri solent, kresnuti, kresati ignem excutere, kresalo, kresivo igniarium, kresanje excussio ignis, krijesnica cincindela, hrv. tudi svitaljka in v Dobrovniku svijetnjak po Vuku Rječnik s. v.; prim. tudi Parčićev Rječnik slovinkotalijski na dotičnih mestih. Bolgarščina nima, kar bi radi, ruščina malo: kresátъ, kresítъ, kresálo in identično s tem křesavo, vse v istem pomenu kakor pri nas ter Hrvatih in Srbih. Dalj Tolkovjy slovarъ živago velikorussk. jazyka II. 797; Materialy dlja sravnit. i objasnitel'nago slovarja I. 58¹. Drugi slovarji imajo še to malo za zastarelo in res je, da nimajo več splošne veljave². — Iz poljskega naj bode navedeno: krzesnąć, krzesić, krzesac = o krzemien bijac ogien wzniecać, krzesanie, krzesiwo. O Prometheji pravijo, da je prvi wynalazł krzesanie ognia z krzemienia. Linde Słownik języka polskiego, wyd. drugie II. 519. Dodajmo poljskim té-le česke besede: křes (u-dekl.) = křesnutí das Feuerschlagen, křesati, křesadlo, křesac nsl. *kresač, křesak pyrites. Jos. Jungmann Słownik česko-něm. II. 181; tudi Kott Česko-německý slovník I. 812, 813. Takisto je tudi s srbskimi ali lužiskimi křesnyć (ali křesnyć), křesac, křesadlo in křesadnik, ki se v pomenu ne ločijo od vseh drugih slovanskih. Pfuhl Lužiski serbski słownik, w Budišinje 1866, str. 285. Naj temu še dostavim, da so stari Prusi imeli najbrž nekaj našemu kresu podobnega, ako se o njih piše: „Item ut de cetero in silvis aut nemoribus

¹ Podučen je maloruski izraz kris (gen. krěsa) puška s kresilnim kamenom; dasi se star ne more imenovati, se je tudi tú previdno mislilo na kresati, prav kakor pri našem samokresu, ki tudi ni da bi ga zavrgli. O malorus. kris gl. Verchratskij Znadobi do slovarja južnorusk., v Lvovi 1877, str. 29.

² Kresenje pri Dalji ne spada sem, ampak je prištevati besedam crkvene terminologije, dasiravno je domače korenine.

nullas faciant congregationes seu celebritates contra statuta sanctae matris ecclesiae et eorum kresze amplius non celebrent". Prim. Nesselmann Thesaurus linguae prussicae, Berlin 1873, pg. 80.

Že gori sem se izrazil, da v naših besedah oni pomen ni prvotni, ki se je utrdil vsled krščanskega upliva. Kdor še dvomi, naj si natančneje pogleda predstoječe besede, ki se baš zato na drobno našteval iz raznih slovanskih jezikov, da se vidi razlika in upozna, kako soglasno je nasprotje; na pomén „vstati“ ali „obuditi“ v tesnem smislu pri navedenih besedah niti misliti ni. Koren jim je *kr̥s* (kratki *i*), in iz *kr̥snaŋi* je *kr̥siti*, **kr̥sati* postalo vsled glasovnega stopnjevanja, kakor iz *m̥gnaŋi*: *m̥žiti*. Pójem pa, ki je vtelešen onim glagolom kot prvotna svojina, ni gotovo drugi kakor *užigati*, oziroma *užgati*, kar nam svedočijo vse besede vseh slovanskih jezikov, in kdor prestavlja *kresati* z „*ignem excutere*“ ali „*excudere silici scintillas*“ je ugodil ob enem onemu, ki jim skuša določiti početek in veljavo. Naše *kresati* tedaj ne pomenja drugo nego ogenj izbiti, vzbuditi; *kresalo*, *kresilo* orodje, s kojim se ogenj unéti, **kresač* ali starosl. **kr̥sačъ* (kakor *tk̥ačъ*, *kovačъ*, *kopačъ*) oni, ki ogenj ukreše in *kres* ogenj sam in sicer tisti, ki se je užigal o posebnej priliki kot bajeslovni symbol v razloček od navadnega ognja. Temu *konkretnemu* pomenu ne nasprotuje oni najbolj *abstraktni* vsled krščanskih načel v jezik upeljani t. j. *kr̥siti* = *obuditi*, oziroma *vstati*. Od mrtvih človeka *obuditi* je isto, kar *vdehoti* mu dušo¹ ali *dati*, *užgati* življenje, in *življenje* je *zopet*, kar *vstajenje* omogoči. — *Kresnica* se ne imenuje tako, ker *uprav o kresu leta*, še manje ker *spominja* na sv. Ivana krstnika, ampak ker se *sveti*, *iskrí*, *kresi*. Prav tako je hrv. *svitaljka* in *dobrovniški svijetnjak*, tako nemški *Johannis-fünkchen*, -*gleimehen* (srednjevisokon. *glim scintilla*), lat. *cicindela* (prim. *incendo*, *candeo* in po sorodstvu, a ne povsem po pomenu staroind. *čandrá*, nom. *čandrás* od kor. *čand* *lucere*) in italj. *lucciola* ali kakor jej rekajo po svedoštvu Ang. de Gubernatisa (*Die Thiere in der indogermanischen Mythologie*, Leipzig 1874, str. 504) v Siciliji *cannilicchia* ali *picuraru* t. j. *ovčarjeva lučica*. Zato si pripoveduje prav domišljavo ljud na Hrvatskem, „da su iskre od krijesa oživljele i tako od njih postale ove bubice“. Vuk op. c. 303. Vse to nam živo priča, da je bil res prvotni pomen besedam korena *kr̥s* oni, koji smo gori ustanovili, dasi mi ni hotelo se posrečiti podpreti svoje trdenje tudi iz zaklada jezikov, s slovansčino sorodnih. Sodim, da je staropruski *kresze* *vzeto od Slovanov*² in slutim dalje, da so dotične besede

¹ Dušo so imeli že stari Slovani za bitje od telesa različno in jo zaznamljali „*dihajočo*“ od kor. *du*, staroind. *dhū*; prim. *novoslov. dušek* *Athemzug*.

² V glasovnem oziru je staroprusčino težko določevati, ker so jej izvirniki prav nedosledno in popačeno pisani. V tem smislu med slovanskimi jeziki opominja na polabščino.

nastale še le na slovanskem ozemlju (territoriji). — Ne morem se skladati z velezaslužnim Daničićem, ki kriješ izvaja iz kor. skars od skar¹, kajti temu so protivni zakoni slovanskih jezikov. Da bi bil ta etymon sploh mogoč, bi morala ruščina imeti *keres a ne kres, kakor ima. Tudi mi ne ugaja prof. Geitlerjeva razlaga v „Listy filologické a paedagogické, v Praze 1875, II. 261“. Ta stavi krěsz z litvan. skrýtas = Umkreis in mu je krěsz (circulus, solstitium, čes. okres) nastal iz krěts, kar ima res v nekterih glagolnih oblikah svojo šibko analogijo a nikoli ne v imenskih deblih, kakor bi trebalo. Da bi bila izpeljava zanesljiva, bi se bilo treba sklicati na obliko, po kateri bi bilo postalo najpreje krets (tedaj ne krěts) a iz tega po znanem pravilu krěs, krěsz, kakor postavim iz *mēsęcь: mēsęcь in drugo temu podobno. Nasprotuje pa dalje in posebno pomén, kajti krěsz ni nikakor circulus kakor se tù trdi, in torej tudi tó krěsz od litv. skrýtas loči. Še manje bi čes. okres jemal v primeru, kajti staroslov. krěsz terja v češčini obliko *okřes; s kratka, čes. okres ne spada ne le sem, ampak tudi ni domača česka beseda. Česki okres, pol. kres, kryś (naznaczone granice, obręby; Linde II. 490), litv. krėsas, krėsa (od Poljakov vzeto) in naša kresija z okresom (Janežič s. v.) so na Nemškem domá in vsi nastali iz kreis (pravilniše kreiss) stvisn. creiz, svvisn. kreiz = Umkreiss, Bezirk, Gau². Da je tuje tudi pol. kreslić, określać, litv. krėšiti, čes. kresliti, naj samo gredoč omenjam.

Iz vsega gori povedanega pa slednjič utegne tudi jasno biti, da sta novoslov. kres in krstnik gledé jezika ravno tako malo v sorodu, kakor staroslov. krěsz in krěstz. Da bi imeli tudi obliko *krěstz, bi nam še vedno sitnosti delal zobnik, o katerem bi se ne moglo reči, da je v besedi krěsz izpal, ker je staroslovenščina na pr. dobro ohranila okřestz, ki tedaj odločno takemu mnenju kljubuje.

Toliko o besedi; zdaj pa vsaj šeglavnejše o stvari.

Ako pomislimo, kdaj se kresovi kurijo in kakó ter imamo v spominu, kar nam je nudil v osvetljenje jezik, nam se ne bode težavno odločiti in trditi, da meri ta poletna svetkovina pred vsem na solnce. Odkar je narodoznanstvo pričelo v svojih raziskavanjih ozirati se na ljudske običaje, se je pokazalo, da razun narodov na ozemlju vročega ali tropičnega pasú naseljenih vsi drugi solnce izredno spoštujejo in obožavajo. V tropičnih deželah je pa solnce bolj nadloga nego dobrodejna

¹ Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku, u Zagrebu 1877, str. 256; Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika, u Biogradu 1876 str. 29

² V knjižici „Zgodbe vogerskoga králestva“ str. 113 pripoveduje Kosič, da je cesar Jožef „ves orság razdejlo na desetere krajsije t. j. okrogline“. Pisatelj je tedaj čutil, da je kresija najožeje z nem. „kreiss“ v zvezi.

moč in kakor, recimo, prebivalci severne Evrope težko pričakujejo dobe, ko solnce sname z natore ledene okove, tako nekteri rodovi afrikanski to svetilo le preklinjajo boječ se ga kot najhujšega sovražnika, kakor nam slučajno že oče zgodovini Herodot (I. c. 216; IV. c. 184) poroča. D o m o v i n a skupnega slovanskega naroda je bila evropska planjava med gorenjim Donom in Dnjeprom in čez slednjo reko proti vzhodu baltijskega morja in srednje Visle, na jugu do Pripet-reke razprostrta, — tedaj o zemlje, ki je nekdanj še bolje ko danes ugajalo razvoju solnčnega kulta. In res med sorodnimi národi Slovani niso zadnji, ki so uvaževali veliki upliv solnca na natoro, živali in človeka samega ter mu zató o posebnih prilikah skazovali posebno česčenje in ostanek takega česčenja je tudi naš kres.

Ta večer zažigajo in kotalijo s hribov s suhim protjem ovita kolesa. To se je s prva zarad tega storjevalo, ker si je človek mislil solnce v podobi gorečega kolesa in je tedaj čisto naravno, ako po nekterih krajih v Nemčiji imenujejo kresove nebeški ogenj Himmelsfeuer, — da, staroind. poezija govori o solnci naravnost v podobi kolesa: čakrá (nom. čakrás m., čakrá m.). Da kotalijo kolesa od nekdanj s hribov in se ta obred ne vrši na ravnem, utegne tudi imeti svoj pomen. Kres se vrši baš na robu letnega solnčnega prevrata in je osorej solnce vspelo se na vrhunec svoje moči in oblasti, narava razvila se v največej svojej krasoti. Takovo solnčno stanje traja nekaj dni in se v Nemcih veli ta čas v starem jeziku s u n e w e n d e = solstitium, kar bi se pri nas v širjem smislu tudi moglo kres imenovati. „O kresi se dan obesi“, pravimo danes in tudi naši predniki so si mislili, da začenja o kresu solnčeva moč obračati se navzdol. Le kratek je obstanek vse krasote in gospodstva in tradicija nam veli, da nekdanj o kresu solnce tri dni ni šlo v z a t ó n, — kar so tudi Srbi v spominu ohranili, ako pripovedujejo, „da je Ivanj dan tako veliki svetac, da na njega sunce na nebu tripot od straha stane“. Vuk Rječnik s. v. Ivanj dan. Enak motiv je izražen v pesni, ki se poje kresni večer in v ktorej sveti Ivo veli solncu, da se ustavi: „Stan' da sunce, do tri puta na dan Ivanji“. Ilić op. cit. 163. Kdo se ne spominja tû prekrasne bolgarske pesni „Solnčeva ženitev z lepó Grozdanko“¹, v ktorej se tudi poje, da tri dni in tri noči ni

¹ V prvič natisnena je ta v bajeslovnem oziru važna pesen v delu Rakovskega Pokazalec itd., v Odesi 1859 str. 127—129. Varijante so meni té-le znané: Dozon Bŭlgarski narodni pĕsni; chansons populaires bulgares inédites, Paris 1875, str. 17—20; Drinov v Periodičesko spisanie na bŭlgarskoto knižovno družestvo, knjiška XI i XII. Braila 1876, st. 153—157 in St. J. Verković Veda Slovena, le Veda slave, Beograd 1874, I. 56—126. Kar sem rekel o Milojevičevih srbskih pesnih, sodim tudi o Verkovičevj varijanti in o marsičem drugem, kar imamo od tega sicer prav marljivega nabiratelja národnega blaga bolgarskega.

zašlo solnce ugledavši na zemlji lepo Grozdanko (pr. starosl. grozdava). Naj je tudi v pesni, znabiti v boljšem soglasji z bolgarskim podnebjem, stavljeno Jurjevo mesti Ivanjega dné, — toliko je vsekako gotovo, da ima ves nazor, da se enkrat v letu solnce ustavi, pravi smisel le tedaj, ako mu odmerimo mesto v kresnih običajih¹.

Ogenj o kresu zapaljen nima sicer vseskozi izredne veljave in karakterističnih svojstev, kajti tudi o drugih prilikah se okoli ognja poje in pleše in ne samo o kresu. Da mladi ljudje po Slovenskem črez ogenj skačejo in jim starejši prorokujejo srečno ali nesrečno življenje, — je samo na sebi spomina vredno, ali nobenih podrobnostij se nam ne pové, iz katerih bi mogli sklepati, koliko se sme in mora ta šega sama o kresna imenovati. Slutiti pa nam je po enakih navadah slovenskih (osobito Malorusov) in sorodnih narodov, da je bilo to nekaj tudi v zvezi z ženitvanskimi običaji, združenimi s poklanjanjem in darovanjem (v Malorusih danes petelin) kresnemu solncu. — Hrvatska dekleta nabirajo én dan pred kresom vsakovrstnega cvetja, spletajo vence in z njimi olepšane stopijo, krasno cvetočej istodobnej prirodi podobna, na kresno pozorišče. Da bi bil to samo dekorativen prizor, nam ni misliti, marveč izvira, česar mi obširnije menda ni treba razkladati, iz scenerije letnej prirodi pripodobljene. — Ako se v Srbih, Čehih in Rusih tudi živina goní črez kresni ogenj, se mu s tém prilastuje očiščevalna moč (lustracija), misleč da to varuje živino pred boleznijo in čarovnijo, koje vere so se po sporočilu Ovidijevem (Fasti l. IV. v. 805) že Rimljani držali in pred njimi ter za njimi razna ljudstva. Da se ta moč ne le na živali, marveč tudi na ljudi in na prirodo posrednje solncu samemu pripisuje, se razume samo ob sebi, kajti kres je le symbol poletne solnčne svetlobe. Tedaj je pa dalje jasno, zakaj po nekterih krajih v Srbiji užigajo povezke brezovega ali črešnjevenga lubja in obhodijo hleve ter konči nekaj teh plamenic požgó na katerem hribu. Javaljne bi tudi pri nas ugasle utrinke in ogorke od kresnega ognja utikali v streho, da ni imel kresni ogenj one velike moči, ktero mu je prisojala poganska starodavnost in po kateri se je ohranil do danes običaj, ki gotovo ne povspešuje varnosti pred ognjem.

Mesti ogorkov utikajo v strehe raznovrstna zelišča. Ktera so ta, nam sporočilo ne pové a misliti je, da utegne med njimi biti praprot, ktere nasteljejo kresno noč po hišnih in vežnih tléh. V narodnej pesni, ktero so nekdam popevali okrog kresa plesaje, se pripoveduje, da praprot cvete brez cveta:

¹ Natančnije o tej pesni in njenih sorodnicah glej v mojem spisu „Einleitung in die slav. Literaturgeschichte str. 325—334. V poštev hodi tudi po Mat. Valjavec priobčena pripoved (Slov. glasn. X. 93—94) „o Suncu i Nasti“.

Kaj raste brez korenja?

Kamen raste brez korenja.

Kaj cvete brez cveta?

Praprot cvete brez cveta.

Tušek v „Slov. glasniku“ IX. 51.

To je prav kakor v poljskem, ako mladeneč vpraša: „a což kwietnie bez kwiateczka“ in mu dekle odgovori: „oj paproć kwietnie bez kwiateczka“, ali v maloruskem, kjer rusaljka isto dá uganiti in se mu ne godi dobro, kdor uganjki ni kos. Med čudodelnimi rastlinami, ki so pred drugimi v stanu, vsaka vrata odpirati, zaklade vzdigati, k zlatu in bogastvu pripomoči, ima odlično mesto praprot. Če vidi kdo denarje cvesti, pravijo, mora hitro vzeti praprotovega semena in ga tam potrositi; drugi dan bode lahko vzdignol zaklad. Tušek l. c. 119. Naši severni bratje pa velé, da seme tega ne opravi, ampak je treba praprotovega cveta. Kdor ga pri sebi nosi, se lahko stori nevidnega, ume jezik živalij in mu tà talisman odpira zaklade. Samo enkrat v letu cvete praprot, namreč okoli polunoči pred Ivanjim praznikom in tudi takrat prav kratko časa, ali cvet je kakor samo zlato in tako svetel, da se vidi, kakor po dnevi in tako drobán, da ga moreš skriti za nohtom. Prim. Sobotka Rostlinstvo a jeho význam, v Praze 1879, 326—329. Poleg praproti imajo naši o tem času v čisli tudi št. janževo rožo (*hypericum perforatum*), ktero nabirajo na kresni dan in jo utikajo v mreže v oknih, češ, da je najboljši varuh pred strelo. Tušek op. c. 83. To vremensko zelišče meri na blisk in tudi národní praprotov cvet, kteremu pravijo Slovaci in ogerski Slovenci perunov cvet, utegne biti bolj symbol bliska nego solnea, osobito ako jemljemo v poštev rusko poročilo, po kterem se pri razcvetanji praproti bliska in grmi. Kljubu temu pa ima ta rastlina kakor vrsta drugih pri kresnih t. j. solnčnih običajih važnih tako bistveno veljavo, da jo smemo smatrati za pridevek (attribut) kresnega solnea.

Ne vém ali je res, da pravijo praproti Korošci solnčec (gl. Afanasjev Poetič. vozzr. Slavjan na prirodu, II. 376) in ako je, bi bilo še le določiti, ali ni ušla kakova znanstvena nomenklatura v jezik, kakor bi lahko dokazal za nektera po solnci imenovana zelišča v hrvaškem. Ali nemogoče bi ne bilo, da je enaka beseda prav stara, ako pomislimo, da jej je dobiti analogij v sorodnih jezicih. Naj vse drugo pustim, kjer je, a ne morem si kaj, da ne bi opozoril na jezik, kjer so se enake stvari najstarejše ohranile. Staroindijsčini ali sanskrtu je arká (nom. arkás m.) žar, strela in solnea, in od tega debla je več rastlinskih imen kakor n. pr.: arkakāntā (kakor sūrjakānta), arkadala, arkapušpikā, arkakrijā. Več enakega v sporočilih indijskih leksikographov ohranjenega glej med drugim v „Sanskrit-Wörterbuch in kürzerer Fassung bearbeitet von O. Böhtlingk, Petersburg 1879, I. 108“.

Mislím, da je s tem vse glavno povedano in so običaji raztolmačeni, ki se vršé pri tej svetkovini, se vé da večjidel le, kolikor jih je v Sloveniji navadnih. Drugi Slovani imajo še marsikaj, kar je pri nas šlo v izgubo, — ali o vsem tem mi tù govoriti ni bila nakana in naj malenkost za zdaj zadostuje. Toliko pa lahko povém, da je vse bistveno tudi v našem svetku ohranjeno in ni znanstvenim posledicam nikakor v kvar, ako se v vse te drobnosti ne spuščamo. Vse pa kaže še na to, da seza bistvo praznika že v dobo jezikovega edinstva slovanskih národov.

Ali pri konci vendar še nismo celó, kajti odgovoriti nam je še točnije na vprašanje, mar niso vendarle kresni običaji nasledki krščanskih nazorov in obredov? Da ne bi tega zanikali, bi se ne bili trudili z besedo krêsz in tudi ne z bajeslovnim razlaganjem kresnih običajev. Res se strinjajo v marsičem crkveni obredi (vzlasti velikonočni) z našimi običaji in tudi simbolična svetopisemska vest (evang. sv. Ivana, I. 7—9) o sv. Ivanu krstniku nagiblje na isto, vendar bi površno in čisto krivo sodil, kdor bi s tega stališča določeval kresovno zgodovino.

Pomislite, da krščanstvo hotévše pokrstiti poganskih narodov ni na vrat na nos borilo se proti njihovim običajem nego je pustilo strpljivo marsikaj, da ne bi užalilo globoko ukoreninjenih ljudskih nazorov in s tem verski preobrat sámó kalilo. Dosta pa je bilo takega, ki bi se sploh ne bilo dalo niti s silo národom vzeti in trebalo je tedaj tudi tako v poštev jemati. Crkev je to národom pustila a skrbela, da se sporazum med njimi in njenim učenjem ugлади, ublaži in utrdi ter tem načinom pride pogansko ob prvotno veljavo. Na mesto poganskih bogov so prišli svetniki, ki so spominjali po lastnostih ali celó po imenu na prejšnje bogove in je stopil na primer v Polabanih sv. Vit na Světovitovo, v Rusih sv. Vlasij (Blaž) na Velesovo mesto. Isto tako uravnala je crkev kakov obred tako, da se pokršenemu ljudstvu niti zdelo ni, da bi bilo med njo in njim v tem slučaji kakove razlike. Takov je bil tudi krêsz in kar se strinja z njim pri raznih sedanjih evropskih národih arjoevropskega debela in kateri je crkev v allegorično-mystičnem smislu strinila s sv. Ivanom krstnikom. Ne smemo zábiti, da tudi zgodovina naše mnenje potrjuje. Stari národi, na ktere krščanstvo še ni uplivalo, imajo marsikaj našemu kresu podobnega. Ako je pa dalje še danes misel razširjena, da so semitski, natančnije hebrejski nazori bili povod vsemu in vsakemu kresovanju, nam je samo omeniti, da tako mnenje ni v soglasji z znanstvenimi rezultati, ki so tà nazor že zdavna kot nekritičen zavrgli. Kdor se je poblíže seznanil z dotičnimi običaji predkrščanskih národov, bode pritrđil, da nam je kres res prištevati domačim bajeslovnim šegam. Našemu kresu prav podoben je rimski svetek palilia ali spačeno parilia po imenu,

praznovan v čast boginje Pales (kor. je isti s staroind. gopa, nom. gopas in lat. pascor) in na drobno popisani v Ovidijevih Fasti IV. 721 in nasl. Slavili ga sicer niso istodobno z našim, ali kulta se v vseh glavnih črtah in celo v važnejših podrobnostih tako ujemata, da bi moral duševno slep biti, kdor bi bajeslovne sorodnosti tukaj ne videl. Podoben praznik je bil oni bogu Soranu (prim. staroind. kor. svar, odkoder sūrja, lat. sol, staroslov. slъnce), kateri se smé naravnost primerjati prazniku letnega solnčnega prevrata. Prav tako potrjujejo, kar smo trdili, nekteri starogrški, thraški, perzijski in drugi običaji, katerih mi ni treba na drobno navajati, ker bi samo ponavljal, kar je bilo že povedano.

Slednjič še dve, tri besede o pozn amenovanji (térmilih) kresa v drugih slovanskih národih. Rusom je zá-nj ime kupalo, zapadnim Slovanom sobotka in Slovakom še vrhu tega janvo, vajanvo, vajanovo, vajan. Ako Hanuš (Bajeslov. kalendár slovansky str. 187) pravi, da nekteri Slovaki rekajo temu prazniku turice, ni to resnici podobno, ker so turice Slovakom to, kar nam trjaci t. j. duhovo ali s tujim imenom binkošti (stvisnem. fimfehustī, vnmem. pfingsten iz pentecoste in to iz gr. πεντεχοστή). O navedenih besedah pa tukaj samo toliko spregovorim, kolikor je treba, da označim, v katerih točkah se z jezikoslovnim razlaganjem nekterih učenih ne skladam.

Celó učenjaki na glasu, kakor Buslajev in za njim Afanasjev (Poetič. vozzrénija Slavjan na prirodu, III. 713) in drugi govore o nekem bogu Kupalu in ga izvajajo iz kor. kup, kteremu se prisvajajo različni pomeni, med drugim razjariti se, zjeziti se, kakor staroind. kupjāmi lat. cupio, pa tudi pomen belega, bujnega v smislu razkošno rastočega, — kónečno pa bi bil po vsem Kupalo bog bujno razvite letne prirode. Gl. Afanasjev l. cit. Naravníše se mi zdi misliti na kor. staroslov. kъp lavare (tedaj *kъpalo), osobito ako preudarimo, da je v Rusih in je bilo baš umivanje, kopanje del kresnega obreda. Že v stoglavu čitamo, da v jutro po Ivanovem hité moški in ženske z velikim krikom kakor besni k reki se umivat in tudi današnji običaji to potrjujejo. Skliceval bi se lahko na domača letopisna poročila (n. pr. Chronica Nestoris, edid. Fr. Miklosich, cap. V.) in na izvestja tujcev pisateljev (vzlasti izhodnih), ki svedočijo, da je umivanje in kopanje bilo od nekđaj Rusom posebno priljubljeno, ali vsega tega treba ni, ker so kresne navade že porok dovolj, da je naše mnenje utemeljeno. Da bi ne bile posameznosti običaja tako malo krščanske, bi se smelo celo slutiti, da se ujema kupalo (tudi Ivan-kupalo v národu) z dotičnim svetopisemskim poročilom. Tudi bi se slednjemu mnenju upirala zgodovinska vest, da je crkev narodni kresni svetek imela za poganski ter prepovedovala vernikom se ga udeleževati.

Krščanskega lica pak ste sobotka (prim. staroslov. sъбота, starovisokon. sambaz) in vajanvo, vajanovo, vajan, janvo = janovo

ter se nam je čuditi, da se je slednjeji besedi iskalo rojstvo na domačih tléh. Hanuš (Baj. kalendár slovanský str. 186) misli na va (v besedi vatra = světlo dělajci) in j-ant vzduh, kar je iz jezikoslovnega stališča nemogoče. Tudi se na besedo vatra ni opirati, ker je najbrže tuja in ako ni, se sklada s starobaktr. ātarē ogenj staroind. atrá žerec, snedež in je znabiti od kor. ad (gl. Justi Handbuch der Zendsprache pri bes.) jesti (torej ogenj = žerec), kar bi se res ujemalo, kajti Arjoevropelci so imeli ogenj za požrešni element¹. Napačno je tedaj vsekako obojič izpeljavati „vatra“ (in posrednje vajanvo) od kor ea, in ako smemo tudi primerjati „vatra“ s strbaktr. ātarē, je v ravno tako malo prvoten kakor v našem vohati, primerjan s staroslov. ŕhati. A da bi vsega tega ne bilo, t. j. naj bi bil koren va tù mogoč in staroindijsčini v pomenu in stvoru znan, kakor je gori določen, bi iz njega v slovanščini ne mogel postati va, kajti slovan. a zahteva v staroind. ā. Da pa dalje vsak staroind. ā tudi še ni vselej v nas a, se vidi baš iz kor. vā, kteremu odgovarja staroslov. vě v: vějati. Vse tedaj govori proti Hanuševji etymologiji, kterej še nekteri danes prisojajo stalno veljavo in smo se morali že zarad tega z njo obsirniše baviti.

Kakor vidimo, ostal je kresni kult v vseh slovanskih narodih enak, le imenujejo ga danes različno. Stvar sama se ni spremenila, spremenil se je samo prvotni jezikov izraz zánjo in je na spremembo uplivalo posamezno tudi krščanstvo. Kakó je imenovala slovanščina t. j. slovanski prajezik tà praznik, nam se vè da ni mogoče določiti, ali to pa smemo reči, da bi bil med vsemi do zdaj znanimi poznamenovanji kres (starosl. krěsz) še najbolje ugajal.

Še bi bilo marsikaj manj bistvenega povedati, a vidim, da je razpravica že itak čez navadne časopisne razmere narastla in najbode tedaj za zdaj dovolj. — Ako sem čitatelja prepričal, da nam je prištevati kres najstarejšim domačim praznikom, je namen moje črtice dosežen.

G. Krek.

¹ Primeri pisatelja teh vrstic knjigo „Einleitung in die slav. Literaturgeschichte“, kjer je na str. 330 več o tem povedanega.